

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14174372>

SURXON VOHASIDAGI CHO‘L YERLARINI O‘ZLASHTIRISHDA TUMANLARNING TASHKIL ETILISHI

Amirqulov Muhiddin G‘ulomovich

Termiz davlat pedagogika instituti 2-bosqich magistranti

amirqulovmuhiddin@gmail.com

ANNONTATSIYA

Maqolada Surxon vohasidagi cho‘l hududlarni o‘zlashtirish natijasida tumanlar, kolxoz va sovxozlarning tashkil etilishi va yerlarning o‘zlashtirish jarayonlari, shuningdek, o‘zlashtirilgan yerlarning paxtaga ixtisoslashtirilishi o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: *Surxon vohasi, o‘zlashtirish, tumanlar va sovxozlar, jarayonlar.*

ANNONTATION

The article examines the organization of districts, collective farms, and state farms as a result of the development of desert territories in the Surkhan Oasis, and the processes of land development, as well as the specialization of the developed lands in cotton cultivation.

Key words: *Surkhan oasis, development, districts and state farms, processes.*

KIRISH.

Vohada qishloq xo‘jaligini rivojlantirish maqsadida ikkinchi jahon urushidan keying yillarda o‘zlashtirilmagan yerlarga suv chiqarish ishlari jadal olib borildi. Buning natijasida yangi xo‘jaliklar paydo bo‘ldi. Ikkinchi jahon urushidan keyingi yillarda Markaz talabi bilan O‘zbekistonda, shu jumladan, Surxondaryo viloyatida xam yangi yerlarni o‘zlashtirish jadal sur‘atlar bilan olib borildi. 1950-60 yillarda Uchqizil,

Degrez, Janubiy Surxon suv omborlari, Sherobod magistral kanali qurilib, foydalanishga topshirildi. Bu davrning yana bir muxim yangiligi, Amudaryodan nasoslar yordamida suv chiqarilishi bo'ldi. Bajarilgan ulkan ishlar natijasida Surxon voxasining suv bilan ta'minlanishi ancha yaxshilandi. Surxon-Sherobod voxasida yirik paxtakor rayonlari tashkil topdi.

ASOSIY QISM.

XX asrning 60-80-yillarida O'zbekistonda yirik sug'orish inshootlarini barpo etishga kirishildi. Bu jarayon sal avvalroq ya'ni VKP(b) MK va SSSR Xalq Komissarlari Sovetining 1945-yil iyul va 1946-yil 2-fevralda chiqqan buyruqlariga asosan amalga oshirildi. Surxondaryo viloyatida ulkan irrigatsiya tarmoqlarini bunyod etish davri boshlandi. Surxon-Sherobod vohasidagi dehqonchilik Sheroboddaryo va Zang kanalidagi sug'orish tizimlarini qayta ta'mirlash bilan bog'liq edi. Jarqo'rg'on va Termiz tumanlari kolxozchilari tomonidan 1949-yilda uzunligi 23 km bo'lgan Kakaydi va 1956-yilda Zang (uzunligi 90 km) kanallari qurildi. Shu bilan birga, Sho'rchi tumanidagi Shaldiriq, Oqqo'rg'on, Oqtepa botqoqliklari, Denov tumanidagi Kampirko'1 botqoqligi, Jarqo'rg'on tumanidagi Oqqo'rg'on, Garangto'qay va Zarkamar Turkmanqishloq, Jaloir, Qumqo'rg'on botqoqliklari, Sariosiyo tumanidagi Jartekis va Fayzobod botqoqliklari o'zlashtirildi. Yangi o'zlashtirilgan yerlar hisobiga 1946-yilda paxtaning hosildorligi 14,8 sentnerga, 1953-yilda esa 25,9 sentnerga yetdi. Ingichka tolali paxta maydonlari esa 10 barobar oshdi. Sherobod va Boysun tumanlari mehnatkashlarining kuchi bilan Sho'rchi tumanidagi Mirshodi dashti o'zlashtirildi. Yangi ochilgan massivga suv o'tkazish uchun Hazarbog' kanalining keyingi navbati qurildi. Natijada Sherobod va Boysun tumanlarining bir qismi suv bilan ta'minlandi.

1950-yilda Surxon-Sherobod vohasining qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida kompleks mexanizatsiyani kiritish maqsadida sug'orishning yangi tizimiga o'tish, sug'oriladigan hududlarni kengaytirish, suvni tejash va yerning sho'rlanishi oldini olish masalasida muhim ishlar qilindi. O'tkazilgan tadbirlar natijasida, qishloq xo'jaligida ekin maydonlari kengayib, 1950-yilda 155,2 ming gektarni tashkil etdi, shundan 59,7 ming gektari paxta maydonlari edi. 1953-yilda paxta ekiladigan

maydonlar miqdori 1946-yilga nisbatan 161 foizga oshdi. Urushdan keyingi davrda Surxon-Sherobod vohasidagi irrigatsion-meliorativ tadbirlarning xususiyati shunda ediki, birinchidan, mavjud tizimlarda suv ishlarining eng yaxshi sharoitlarini ta'minlash uchun choralar ko'rildi. Ikkinchidan, sug'oriladigan yerlar va maydonlar o'zlashtirilib, qishloq xo'jaligi tarmog'iga kiritildi. Biroq, suv manbalarining kamligi voha qishloq xo'jaligini suv bilan ta'minlash imkonini bermadi. Bu muammoni faqat Surxondaryo suvidan unumli foydalanish yo'li bilangina hal qilish mumkin edi. Buning uchun Surxondaryodan yangi sug'orish kanallarini qurish va Amudaryoga tushadigan bahorgi va qishki suvlarni yig'ib, xalq xo'jaligi manfaatlarini yo'lida ishlatish lozim edi. Yuqoridagi muammoni hal etish uchun SSSR Ministrlar Soveti 1952-yil 2-sentabrda Surxon-Sherobod vohasida yangi yerlarni o'zlashtirish maqsadida sig'imi 165 mln m³ ga teng bo'lgan Uchqizil suv omborini qurish va 10 ming gektar yangi yerni ochish bo'yicha maxsus qaror qabul qildi. Sovet hokimiyati paxta yakkahokimligini mustahkamlash maqsadida kolxozlarni suv bilan ta'minlashga alohida e'tibor berib, Surxondaryo viloyatidagi Uchqizil va Toshkent viloyatidagi Tuyabo'g'iz suv omborlariga 48 million so'm mablag'lar ajratib, ushbu suv omborlarni tezlatishni davlat nazoratiga oldi. Shuningdek, Zang kanalini uzaytirish va qayta ta'mirlash bo'yicha ko'rsatmalar berdi. Ushbu qarorni amalga oshirish bo'yicha 27 kishidan iborat Kolxozlararo maxsus kengash tuzildi. Zang kanali bo'yicha o'tkazilgan yer ishlarining umumiy hajmi 400 ming m³, butun kolxoz ichki sug'orish va kollektor tizimini qayta qurish uchun 300 ming m³ ishlar bajarildi. Ushbu ishlarni amalga oshirish uchun 2,5 mln so'm ajratildi. Surxon-Sherobod hududini o'zlashtirish, yangi sug'orish tizimlarini qurish va kollektor-zovurlarni ishga tushirish maqsadida mexanizatsiya kuchidan foydalanishga katta e'tibor berildi. 1953-yilda voha qishloq xo'jaligiga 6 mingta traktor va 2200 ta avtomashinalar jalb etildi. Irrigatorlarning mehnatlari tez orada ko'zga ko'rindi.

1958-yilda Sho'rchi tumanidagi Xo'jaipok qishlog'i yonida suv sig'imi 13 mln m³ bo'lgan Namuna-Degrez suv ombori qurib bitkazildi. Bu inshootlarga suv kanallar orqali quyib to'ldiriladi va xalq xo'jaligida ishlatiladi. Namuna-Degrez suv ombori

ancha quruq bo'lgan 1957-yilda rasman qabul qilinmay turib dalalarga 3 mln m³ suv bergan va paxta dalalarini qurib qolishdan saqlab qolgan edi. 1957-1958-yillarda «Sredazgidrovodxlopok» O'rta Osiyo paxtachilik instituti yopiq gorizonta drenaj qurish bo'yicha loyiha ishlarni tayyorladi. Sho'rlangan yerlarga drenaj moslamalarini o'rnatish dastlab Yangiobod sovxozida sinovdan o'tdi. 1963-yili Yangiobod sovxozida jamoasi 3800 gektarning har biridan 18 sentnerdan hosil olib, 6793 tonna paxta yetishtirdi.

NATIJALAR.

1972-yilga qadar Sherobod magistral kanal hududi bo'yicha 8 ta paxtachilik sovxozida tashkil etildi. 1968-yilda Surxon-Sherobod vohasidagi sovxozlar davlatga 28346 tonna paxta topshirdilar. Surxon-Sherobod vohasida 1958-1968-yillarda paxta maydonlari 82,451 gektardan 111,500 gektarga yetdi. Agar 1958-yilda Surxon-Sherobod vohasida 236 ming tonna paxta davlatga topshirilgan bo'lsa, 1968-yilga kelib bu ko'rsatkich 346,3 ming tonnaga yetdi. «Janubiy Surxon suv ombori» kompleksida bajarilgan ishlar natijasida viloyat janubida yilning istalgan davrida sug'orish uchun yetarli miqdorda suv to'plandi. Suv kam bo'lgan sharoitga moslab asrlar davomida yaratilgan agrotexnika usullarini tanqidiy nazardan qayta ko'rib chiqildi. Chunki o'zlashtirilayotgan vodiyni moddiy texnika va tabiiy-iqlimiy sharoitlaridan yanada to'laroq foydalanish payti kelgan edi. Irrigatsiya-melioratsiya ishlari tugallangach, viloyat janubida sug'oriladigan yerlarning miqdori 180 ming gektarga yoki viloyatning barcha tumanlaridagi yerlardan ancha ko'p miqdorga yetkazildi. 1969-yilga kelib viloyatdagi jami sug'oriladigan yerlarning 90 foizidan ko'prog'i suv omborlarida to'planadigan suvlar bilan sug'orila boshlandi. Qo'riq va hamma narsaga boy hosildor yerlar zamonaviy texnika, qulay manzilgohlarga ega bo'lsa-da, ishchi kuchiga juda muhtoj edi. Shuning uchun qo'riq yerlarga Jarqo'rg'on, Sho'rchi, Denov tumanlaridan, Qashqadaryo viloyati, shuningdek, qo'shni Tojikiston va Turkmaniston Respublikalari va boshqa joylardan quruvchilar, kolxozchilar, ishchilar, mexanizatorlar, agronomlar va paxtakorlar jo'natildilar. 1967-yilning bahorigacha Sherobod dashtiga o'zining oilalari, brigadalari bilan viloyatning hamma tumanlaridan 3000 nafar dehqon oilalari

ko'chirib keltirildi. Masalan: «Sovetobod» sovxoziga Sho'rchi tumani Y.Oxunboboyev nomli kolxozning kompleks mexanizatsiyalash brigadasi boshlig'i, Sotsialistik Mehnat Qahramoni Sh.Qudratov, «Leninobod» kolxozidan ilg'or mexanizatorlar S. Boboqulov, A. Qamchiyev, «Jdanov» nomli kolxozdan N.Umaraliyev, M.Hayitov va boshqalar shular jumlasidandir. Qiziriq dashtida yangi tashkil etilgan Y. Oxunboboyev nomli sovxozni ishchi kuchi bilan ta'minlash maqsadida unga Surxondaryo viloyatining Jarqo'rg'on va Sho'rchi tumanlari, Tojikiston SSR, Qo'rg'ontepa viloyati Shaartuz tumanidan aholi ko'chirib kelindi. Xo'janazar To'rayev, Renat Alimov, mexanizatorlar Juma Jonpo'latov, Eshdavlat Rahmonov, Omon Himmatovlar birinchi ko'chib kelganlardan edi. Yana ushbu sovxozga Sho'rchi tumanining Engels nomli kolxozidan mashhur paxtakor mexanizator – Allamurod Yoqubov va uning brigad bo'yicha o'rtoqlari – aka-uka Olloyor va Boboyor Eshboevlar, Abdusattor Mavlonov, Abdulla Mengliev va boshqalar ko'chib kelishdi.

MUHOKAMA.

1968 yilda Qiziriq massivida Lenin nomli 6-qo'riq sovxoz xo'jaligi tashkil etildi. Uning asosiy o'zlashtiruvchilari mashhur paxtakorlar – Ergash va Fayzullo Hasanovlar, Bozor Geldiyorov, Jarqo'rg'on tumanining «Sharq yulduzi» kolxozidan agronom Chori Qurbonov, traktorchi Salom Bozorov, «Surxon» sovxozidan tajribali paxtakor Chori Payg'amov, Saidahmad Boboev, Aliyor Xoliqovlar, Termiz tumanidagi «Jdanov» nomli kolxozdan brigadir Toshpo'lat Jumayev, u bilan birga mexanizatorlar Yusuf Qoraqulov va Eshquvvat Egabo'riyevlar ko'chib kelishdi. Sherobod tumanida 1965-1968-yillarda 4 ta davlat xo'jaligi tuzildi. 1960-yili Sherobod cho'lida 4 ming 200 gektar yer o'zlashtirilgan bo'lsa, 1969-yilga kelib, bu ko'rsatkich 18 ming 300 gektarga yetdi va 22 ming tonna paxta olindi. Surxondaryo viloyati esa 1968-yilda davlatga 347 ming tonna paxta topshirdi.

Vohada yerlarning jadallik bilan o'zlashtirilishi natijasida Qiziriq cho'lida ma'muriy tuman tashkil etish uchun yetarli shart-sharoitlar vujudga keldi. O'zbekiston SSR Ministrlar Soveti qaroriga binoan 1975-yil 6-martdagi qaroriga muvofiq

o'zlashtirilgan cho'l hududlarda Lenin yo'li tumani (hozirgi Qiziriq) tashkil etildi. Yangi tumanning tashkil etilishida Normo'min Turopov, Abdusattor Hayitov, A.Antones, E.Tursunov, Oytoshxon G'iyosova va boshqalar fidoyilik namunalarini ko'rsatdilar. Cho'llarni o'zlashtirishda Xurram Toshmirov, To'xta Haydarov, Muzaffar Umarov, Mamatali Umirov, Normo'min Kamolov, Normurod Norqobilov singari paxtakor, chorvador va boshqa kasb egalarining xizmati katta bo'ldi.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash kerakki, Surxon vohasida qishloq xo'jaligi yerlarining o'zlashtirilishi natijasida, vohada bir qator xo'jalik birlashmalar, kolxoz va sovxozlar hamda bir qator tumanlar tashkil qilindi. Jumladan, yerlarning jadallik bilan o'zlashtirilishi natijasida Qiziriq cho'lida ma'muriy tumani, Yangi tumanning tashkil etilishida Normo'min Turopov, Abdusattor Hayitov, A.Antones, E.Tursunov, Oytoshxon G'iyosova, Xalil Isayev va boshqalar fidoyilik namunalarini ko'rsatdilar. Cho'llarni o'zlashtirishda Xurram Toshmirov, To'xta Haydarov, Muzaffar Umarov, Mamatali Umirov, Normo'min Kamolov, Normurod Norqobilov singari paxtakor, chorvador va boshqa kasb egalarining xizmati katta bo'ldi. Shuningdek, Sherobod tumanida 1965-1968-yillarda 4 ta davlat xo'jaligi tuzildi hamda ushbu hududlarga boshqa hududlardan aholi ko'chirib keltirilishi natijasida yangi qishloqlar va aholi posyolkalari tashkil topdi.

Shuningdek, yana shuni alohida aytish kerakki, vohada o'zlashtirilgan yerlarda asosan paxtaga ixtisoslashtirilishi natijasida yerlarning melorativ holati ishdan chiqib, sho'rlanish holatlari yuzaga keldi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Якубова Д. Ўзбекистонда пахта яккаҳоқимлигининг ўрнатилиши ва унинг натижалари. – Тошкент, 2021. Б. 99.
2. Норқобилов А., Алимов Ч. Юртпарварлар юрти. Қизирик тумани ҳаётидан лавҳалар. –Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. 2010. –Б. 12.
3. Истомин М.С. Сурхондарёда ингичка толали пахтадан юқори ҳосил олиш агротехникаси. –Б. 4.
4. Газета «Правда Востока». 30 декабря, 1970 года.
5. Сурхондарё вилояти давлат архиви. 580-фонд, 1-рўйхат, 26-иш, 37-варақ
6. Лапасов А.Ч. Истиқлол йўли: Ангор. –Термиз, 1992. –Б. 4–5.